

УДК 37.02.091.4:377-053.5

ТКАЧЕНКО А. В.

м. Полтава, Україна

ТЕХНІКУМ ДИТЯЧОЇ ТРУДОВОЇ КОМУНИ ІМЕНІ Ф. Е. ДЗЕРЖИНСЬКОГО

Представлена спроба цілісного викладення історії реформування освітньої галузі у створеній А. С. Макаренком Дитячій трудовій комуні імені Ф. Е. Дзержинського у 1933–1934 роках. На основі мало досліджених архівних документів відновлені подробиці обговорення і реалізації педагогічним колективом проекту відкриття технікуму при комуні, висвітлена участь А. С. Макаренка у цьому процесі, зроблена спроба аналізу його позиції.

Ключові слова: А. С. Макаренко, Дитяча трудова комунa імені Ф. Е. Дзержинського, технікум, система професійного навчання і виховання підлітків, професійний розвиток особистості.

Постановка проблеми. Роль освіти і шкільної роботи у педагогічній системі А. С. Макаренка традиційно вважалася однією із найдискусійніших тем у царині досліджень його спадку. Якщо організація навчання вихованців трудової колонії імені М. Горького дійсно суттєво потерпала від обмеженості матеріальних і кадрових ресурсів, то освітня частина Дитячої трудової комуни імені Ф. Е. Дзержинського являла собою вже досить складний, фінансово забезпечений і методично розвинений заклад, цілком зорієнтований на формування загальноосвітнього підґрунтя професійного розвитку комунарів. Успішно розвиваючись протягом шести років, постійно удосконалюючи форми і методи своєї роботи, трудова школа комуни у 1934 році стала базою для організації машинобудівного технікуму – нетипової установи для тогочасного дитячого інтернатного закладу.

Аналіз досліджень і публікацій. Історія комуни імені Дзержинського традиційно займала своє особливе місце у всіх систематичних життєписах А. С. Макаренка, майже однотайно вважаючись тріумфом макаренківської виховної системи. З тою чи іншою мірою повноти педагогічні аспекти її діяльності відображені у роботах Л. Адольфс, З. Вайтца і Г. Хілліга, Є. Мединського, Н. Морозової, Х. Расмуссена, Е. Хаймпель тощо. Як суттєвий додаток до цього, упродовж 2008–2010 років у Нижньому Новгороді відомими російськими макаренкознавцями А. Фроловим і О. Ілалтдиновою здійснена хронологічна публікація архівних матеріалів і творів Макаренка «комунарського» періоду його діяльності, що дозволяють глибше зрозуміти суть багатьох подій. Поряд з роботами, що висвітлювали загальну історію розвитку комуни імені Ф. Е. Дзержинського, існує досить давня традиція у вивченні і її освітньої системи, представлена іменами таких відомих макаренкознавців, як М. Виноградова (1959), М. Ніжинський (1956),

М. Окса (1988) тощо. Проте серед великої кількості публікацій про комуну досі відсутня достатньо повна хроніка останніх років розвитку її освітніх установ.

Формулювання цілей статті. Ми поставили завдання докладно висвітлити історію, обставини організації і причини ліквідації технікуму комуни ім. Дзержинського як вищого досягнення в реформуванні її освітньої системи, а також з'ясувати його місце в контексті професійного розвитку комунарів.

Виклад основного матеріалу. У 1933 році почалося активне обговорення питання реорганізації освітньої роботи комуни і зміни типу її навчального закладу, поштовхом до якого стала спроба педагогічної ради усунути дисбаланс у навантаженості комунарів протягом дня. Відпрацювавши у ранковий час на виробництві лише три з половиною години, по обіді комунари змушені були розпочинати 5-годинний навчальний день. На засіданні 3 жовтня завідуючий робфаком Є. С. Магура пропонував у зв'язку з цим перенести лекції з технічного (3 год.) і політичного (2 год.) навчання на першу половину дня по одній годині протягом п'ятиденки, але присутні тут же педагоги і представники адміністрації ініціювали дискусію щодо кардинальної перебудови функцій і структури освіти комунарів. Начальник комуни Тепер запропонував збільшити тривалість навчання на робфаці до 5 років, що значно зменшить щоденне академічне навантаження комунарів і звільнить їм час для загального розвитку.

Але для нас найбільш цікавою видається думка, висловлена одним із перших і найавторитетніших педагогів комуни Т. Д. Татариним, – організувати закінчений тип навчального закладу, який би готував кадри для виробництва комуни. Татарінова фактично підтримав інженер електроінструментального заводу комуни і за сумісництвом викладач технічних дисциплін

на робфаці П. Силаков, який зауважив, що кожний випуск на робфаці – «це прорив на виробництві». Його пропозиція полягала у створенні при комуні технікуму, що готував би кваліфікований технічний персонал для власного швидко зростаючого виробництва. Викладач фізики Й. В. Рубан висунув проект організації у комуні одночасно робфаку, що готуватиме комунарів до вищої школи, і технікуму, який забезпечуватиме виробництво техперсоналом. Фінансист К. С. Кононенко вихід із ситуації вбачав у створенні на базі комуни трьох типів навчальних закладів: школи-семирічки, ФЗУ і політехнікуму з трьома фаховими відділеннями – електротехнічним, холодної обробки металів і фотоапаратури. Для проробки варіантів проекту була призначена комісія в складі Магури, Кононенка, Силакова, Татарінова, Білоуса і Рубана [1]. 17 жовтня 1933 року, відбулося засідання зазначеної комісії, на яке були запрошені і представники керівництва – голова правління Броневой, начальник комуни Тепер та начальник педагогічної частини Макаренко, що виступив головним доповідачем.

Макаренко відмічав, що комунари, вступивши до вишів почувають себе слабшими проти інших студентів, оскільки мають недостатню теоретичну підготовку та недостатню розвиненість навичок до самостійної роботи у вищій школі. Причиною цих недоліків він назвав велику завантаженість комунарів роботою на заводі та побутовими обов'язками, а також ту обставину, що комунари «не мають оточення дорослих, що підвищувало б їхній розвиток». У запропонованому Макаренком на цьому ж засіданні деталізованому плані реформування освітньої роботи комуни ясно проглядають головні риси його професіогенетичної позиції. План містить вісім практичних кроків: 1) Навчальній частині проробити новий навчальний план, врахувавши додатковий рік навчання на робфаці. 2) Переглянути списки всіх комунарів і встановити той шлях навчання, який був би доцільний для кожного окремого комунара. 3) На робфаці скласти навчальні групи не більше як у 25 чоловік. 4) негайно приступити до складання проекту організації технікуму. 5) Збільшити склад педагогів, щоб розвантажити їх, зобов'язавши брати участь у громадському житті комуни і вихованні комунарів. 6) Ввести чергування педагогів вечорами. 7) залучити до роботи гуртків дорослих членів (драматичний, художній, літературний тощо). 8) Ввести інститут кращих комунарів, що будуть допомагати в роботі й організації комунарської маси, підтримати авторитет їх, давши їм деякі права щодо організації виховання комунарів.

За результатами обговорення була прийнята постанова: доручити навчальній частині скласти навчальний план, розрахований на подовжений на один рік курс робфаку з п'ятилекційним щоденним академічним навантаженням на всіх курсах (25 годин на шестиденку замість 30 годин); скласти новий розклад занять і проводити за ним навчання з 25 жовтня поточного року; провести запис студентів додатково на 5-й курс і розпочати з ними заняття з 1-го листопаду; поставити до студентів робфаку більші вимоги при обліку їх знань, звернувши особливу увагу на вміння висловлювати думку усно і письмово, на вміння свідомо читати книгу, працювати над нею тощо; опрацювати питання про інститут вихователів і запросити на роботу в комуні потрібні педагогічні сили; опрацювати план організації технікуму [2]. Заняття на 5-му курсі робфаку почалися 5 листопада о 7 год. 30 хв. ранку, відповідно до прийнятого напередодні педагогічною радою рішення. Цим же протоколом був ухвалений і склад 5-го курсу робфаку комуни кількістю 24 студенти [3]. Фактично 5-й курс робітничого факультету комуни мав відповідати останньому класу повної середньої школи, що і планувалося здійснити уже у наступному навчальному році [4].

До питання визначення типу навчального закладу педагогічна рада комуни знову повернулася у червні 1934 року, тепер воно вже постало як перше завдання у переліку заходів підготовки до нового 1934–1935 навчального року. Крім того, передбачалося встигнути забезпечити новий тип закладу навчальними та робочими планами, програмами, підручниками, розкладом тощо [5].

Можна припустити, що до такої важливої перебудови освітньої системи комуни мало долучитися і її правління, але ретельний аналіз протоколів педагогічної ради робфаку за весь 1933–1934 навчальний рік не виявив згадок про відношення органів ДПУ до проекту технікуму. Лише в ухвалі червневого засідання ради 1934 р. є дані, що однозначно пов'язують цей важливий проект з керівною функцією шефів – перетворення школи комуни на зразкову серед харківських шкіл подається саме як реалізація завдання, поставленого перед комоною народним комісаром внутрішніх справ України В. А. Балицьким. Крім того, в доповіді тодішнього завідуючого робфаком Бушанського про організацію технікуму, яка стояла другим питанням на цьому засіданні, прямо сказано: «Колегія ДПУ УСРР дала установку про реорганізацію н[ашої] школи в таку, яка б давала середню освіту і спеціальність для праці на виробництві. Таким т

[оваришам], які виявляють особливі здібності, давати можливість підготуватися до ВИШу. Такою школою в нашій комуні запроєктовано 4-х річний технікум на базі семирічки з двома факультетами: механіко-оптичним і механіко-електричним». У відповідному рішенні педагогічна рада вітала дану постанову ДПУ і ухвалила низку практичних дій щодо вчасного відкриття технікуму: складання програмного матеріалу, робочих планів, укомплектування академічних груп, устаткування кабінетів та лабораторій [6].

Звертає на себе увагу той факт, що ухвала з другого питання порядку денного цього засідання педагогічної ради фактично анулює зміст щойно прийнятого рішення з питання першого, оскільки не має сенсу педагогічному колективу визначати «профіль навчального закладу», коли керівництво ДПУ вже прийняло рішення про організацію технікуму. Можна припустити два ймовірних пояснення цього протиріччя: 1) розгляд і постанова щодо технікуму проходили в інший час, а пізніше були включені у цей протокол; 2) друге питання порядку денного спочатку засідання не планувалося, а було додано в ході самого засідання, при цьому завідувач робфаком Бушанський або до кінця приховував від інших членів педради зміст постанови колеги ДПУ, або текст цього документу був ним отриманий в останній момент.

Крім того, досить неочікуваною виглядає відсутність начальника педагогічної частини А. С. Макаренка під час розгляду такого доленосного для навчальної сфери комуні питання. Дана обставина тим більш незрозуміла, враховуючи, що Макаренко, скоріш за все, у цей час знаходився у Харкові – у літературі ми не знайшли жодних вказівок про поїздки, відрадження або інші можливі причини його неучасті. Так само несподіваною виглядає пасивність Макаренка, який 3 липня був присутній на наступному засіданні ради, де крім підсумків навчального року обговорювалися деякі технічні моменти організації технікуму, але не виступав [7]. Подібна поведінка педагога-письменника, ймовірно, пояснюється, з одного боку, його скептичним ставленням до можливості одномоментної реорганізації хоча і досить міцного з педагогічної точки зору робфаку комуні на такий складний у матеріальному і кадровому відношенні навчальний заклад як технікум, з другого, тим, що намагання керівництва за допомогою надання закінченої професійної освіти прив'язати всіх вихованців до лише трьох суто виробничих спеціальностей могло знизити мотивацію випускників комуні до пошуку шляхів власної професійної самореалізації.

Оскільки майже весь склад робфаку комуні автоматично перетворювався з нового навчального року на студентів технікуму, одним із принципових питань проекту реорганізації було визначення рівня підготовленості різних курсів робфаку для навчання на тих або інших курсах технікуму. Педагогічна рада вирішила встановити таке співвідношення: студентів колишнього 1-го курсу робфаку перевести у сьому групу семирічки, що утворювалася на місці підготовчих груп робфаку; колишнього 2-го курсу – на перший курс технікуму; колишнього 3-го курсу – на 2 курс технікуму; колишнього 4 курсу – на третій курс технікуму [8]. Але, як з'ясувалося, в реальності існувала, очевидно, і інша схема перекладу. Так, комунари І. Ветров і Н. Купрій, що вчилися наприкінці 1932 року на другому курсі робфаку [9, 89–95], у листопаді 1934 року дійсно були студентами лише другого курсу технікуму [10], але першокурсник робфаку осені 1932 року Ф. Стіріс і другокурсниця М. Литвинова [9, 105, 117] на кінець 1934 року зазначені як студенти, відповідно, 2-го і 3-го курсів технікуму [11]. Цілком можливо, що при комплектуванні академічних груп технікуму застосовувалася диференційована система відбору студентів, що передбачала певні форми діагностики рівня освітніх досягнень.

Технікум почав функціонувати з початку 1934–1935 навчального року у складі двох відділень – оптико-механічного, що мало поки лише II і III курси, та електромеханічного з трьома курсами. З виховною метою за кожним із курсів і груп технікуму були закріплені відповідальні викладачі. На жовтень 1934 р. список прикріплених педагогів електро-механічного відділення мав такий вигляд: I-A курс – Є. С. Магура, I-B курс – Г. Є. Березняк, I-V курс – Й. В. Рубан; II курс – В. М. Терський; III курс – Є. Г. Пантелеймонова; оптико-механічне відділення: II курс – Т. Д. Татарінов, III курс – О. Г. Білоус [12, 294].

Треба підкреслити, що діяльність реформованого шкільного комбінату комуні майже з самого початку була відмічена низкою недоліків. Вперше після відкриття технікуму питання його роботи стали предметом обговорення педагогічної ради комуні 14 жовтня 1934 року. У доповіді директора технікуму Румберга про хід навчального процесу у технікумі і семирічці та виступах педагогів підкреслювалося формальне ставлення викладачів до роботи, поганий облік виконання навчальних планів і програм, неуклюжість педагогічного колективу, нестача підручників і іншої літератури, невідповідність мови підручників мові викладання тощо. Крім того було зазначено, що реорганізація роб-

факу у технікум пройшла «коряво», педколектив почав свою роботу без ентузіазму, без знання своїх перспектив, без підготовки [12, 293].

Цікаві зауваження щодо занадто важкого і суперечливого процесу адаптації навчальної сфери комуні до нових умов містяться у виступі присутнього на цьому засіданні Макаренка, який закликав: «нашу передісторію треба кінчати рішуче». Далі він висловив свою думку з приводу технікуму: «наш технікум специфічний у багатьох відношеннях і навряд чи коли-небудь буде мати нормальні умови. Але це нас лише до більшого зобов'язує, але не дає ніяких додаткових прав і виправдань. Умови у нас специфічні, але технікум такий же, як і всі інші технікуми, і саме так, саме з такими вимогами до нього і треба підходити. У найближчі ж дні нам треба почати застосовувати ті самі методи, які застосовуються у всіх технікумах». Для покращення ситуації Макаренко пропонував «твердо і рішуче» виключати із технікуму всіх, небажаючих учитися, скасувати консультації репетиторського типу, оскільки вони розбещують комунарів, активізувати органи самоврядування, висунути гасло «Жодного прогулу», вимоги до комунарів висувати твердо і рішуче, про всі випадки порушення дисципліни і академічного відставання «кричати всюди, у всіх організаціях, на всю комуну» [12, 292].

Свій перелік заходів оздоровлення ситуації тоді запропонував і Румберг: поряд з основним, лекційним, практикувати й більш активні методи викладання, особливу увагу приділити самостійній роботі учнів над підручником та навчальним посібником, навчити комунарів користуватися літературою, складати конспекти, тези, критично ставитися до вивченого матеріалу [12, 293].

Підведення підсумків першого місяця роботи технікуму підтвердило його низьку навчальну, методичну і виховну ефективність. У протоколі педради зафіксована така картина успішності серед студентів: 3% отримали «відмінно», 7% – «незадовільно» і 25% залишилися не атестованими [12, 293]. Макаренко, виступаючи на засіданні педагогічної ради 10 листопада, пояснював низьку успішність комунарів двома об'єктивними причинами: по-перше, тим, що вони приймаються до технікуму без екзамену та конкурсного відбору, і це не створює у них бажаної відповідальності за своє місце. По-друге, технікум комуні як дитячої інтернатної установи, на відміну від звичайних технікумів, за своїм статусом не може широко застосовувати відсів відстаючих студентів і тим зменшувати власний показник неуспішності [12, 315].

У жовтні кількість двійок студентів зросла до 10,4% і це, очевидно, ще більше загострило сумніви багатьох щодо необхідності існування технікуму взагалі. Однак заступник начальника комуні Тепер на засіданні педагогічної ради резонно зауважив, що розмови про недоцільність технікуму необґрунтовані, оскільки була відповідна постанова квітневої колегії НКВС. На цьому ж засіданні постало одне із принципових питань щодо освітньої функції технікуму і його місця у системі професійної освіти комунарів. У той час, як необхідність отримання всіма комунарами неповної середньої освіти диктувалося відповідними загальнодержавними постановами, обов'язковість вступу їх до технікуму, ймовірно, викликала суперечливі думки, тому педагогічна рада ухвалила: подальша, після закінчення семирічки, освіта комунарів має відбуватися за бажанням, тому вирішення питання про випуск із комуні виключно через технікум має відбуватися суто індивідуально [12, 316].

Історія технікуму комуні імені Держинського виявилася доволі нетривалою – вже восени 1934 року, тобто через два місяці після початку занять, постало питання його докорінної реорганізації. Педагогічна рада визнала допущену нею поспішність у механічному переведенні учнів колишнього робфаку на III курс технікуму. Надмірно велике навантаження на студентів, що опинилися відразу на випускному курсі технікуму, не маючи за плечима перших двох його курсів, було констатоване навіть Наркоматом важкої промисловості, який, очевидно, здійснював певні контролюючі функції стосовно комуні. У своїй промові на цьому засіданні педради Макаренко особливо наголосив на підтримці даної реорганізації, яка б дозволила враховувати професійні нахили і бажання комунарів. «Надання комунарам можливості вибору відповідно до їх можливостей і бажань – зазначив Макаренко – буде сприяти підвищенню якості навчання, а також дасть можливість підвищити вимоги до студентів» [12, 319].

Передбачалося створити на базі існуючих у комуні семирічки і технікуму досить складний навчальний комплекс: повну середню школу, курси з підготовки до вишу і однорічні курси типу ФЗУ «з підвищення кваліфікації і технічних знань» [12, 319]. Студентам усіх трьох курсів технікуму було надано право вільно обрати форму подальшої освіти. 19 і 21 листопада з цією метою було проведено профорієнтаційне анкетування, під час якого, між іншим, яскраво проявилася невдоволеність багатьох комунарів необхідністю навчання у технікумі [13]. Враховуючи подані заяви комунарів і підсумки аналі-

зу педрадою успішності та здібностей кожного із них, постановою від 9 грудня 1934 року до підготовчих груп були зараховані 33 чол. і 8 студентів III курсу були залишені у комуні для закінчення технікуму та однорічних курсів типу ФЗУ [12, 319–320].

Нам поки що невідомі документи, які б точно зафіксували термін діяльності технікуму в комуні імені Дзержинського, але деякі опосередковані дані говорять про те, що він проіснував лише один 1934–1935 навчальний рік. Остання серед знайдених згадок про нього міститься у висновках за результатами перевірки стану виховної роботи серед комунарського колективу, проведеної комісією Дзержинського районного комітету КП(б)У від 13 березня 1934 року [14, 57]. Уже у 1935–1936 навчальному році на зміну технікуму приходять відроджений робфак. У цей період освітня система комуні набирає найбільшої за всі роки її існування широти і освітньо-вікової диференціації – вона складається із двох груп підвищення письменності, семи класів неповної середньої школи та чотирьох курсів робфаку [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на недостатність інформації про пов'язаний з існуванням технікуму відрізок діяльності освітньої системи комуні імені Дзержинського ще багато питань потребують систематичних і тривалих розвідок. Однак коло наявних фактів уже дозволяє зробити деякі висновки і припущення.

Сам А. С. Макаренко, хоча і виступив спочатку прибічником ідеї відкриття на базі робфаку комуні машинобудівного технікуму, пізніше, ймовірно, зрозумів матеріальну, кадрову і методичну передчасність цього проекту. Отримавши у стінах комуні добру загальноосвітню підготовку, її випускники успішно вступали до провід-

них технікумів Харкова та інших міст країни, де могли розраховувати на найякіснішу для того часу середню технічну освіту. Якщо комунари прагнули мати дійсно справжню кваліфікацію, а не лише відповідний освітній сертифікат, то вони не могли бути зацікавлені здобувати освіту у поспіхом створеному закладі з відсутньою інфраструктурою. До того ж, як удалося з'ясувати, обмежувати власний фах і освітній рівень професією майстра електромеханіка чи оптика реально була зацікавлена лише невелика група вихованців Макаренка [13]. Єдиними, хто, на нашу думку, міг бути зацікавлений у існуванні технікуму, це керівництво українського НКВС, яке до 1934 року вже звикло отримувати нагороди і переможно звітуватися за досягнення комуні.

Література

1. Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ), ф. 332, оп. 2, ед. хр. 30, л. 11–13 об.
2. Там само, л. 18–20.
3. Там само, л. 21–24.
4. Там само, л. 65–68 об.
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само, л. 69 об.–70.
8. Там само.
9. Второе рождение. Трудовая коммуна им. Ф. Э. Дзержинского, Харьков / [сост.: И. Бачелис, С. Шаховский, Л. Гольдфарб]. – Харьков, 1932. – 124 с.
10. РГАЛИ, ф. 332, оп. 2, ед. хр. 32, л. 15–50.
11. Там само, л. 54, 102.
12. Макаренко А. С. Школа жизни, труда, воспитания. Учебная книга по истории, теории и практике воспитания. Ч. 3. / А. С. Макаренко; сост. и коммент. А. А. Фролов, Е. Ю. Иллалтдинова. – Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 2008. – 365 с.
13. РГАЛИ, ф. 332, оп. 2, ед. хр. 32, л. 1–131.
14. Макаренко А. С. Школа жизни, труда, воспитания. Учебная книга по истории, теории и практике воспитания. Ч. 4. / А. С. Макаренко; сост. и коммент. А. А. Фролов, Е. Ю. Иллалтдинова. – Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 2010. – 352 с.
15. РГАЛИ, ф. 332, оп. 2, ед. хр. 35, л. 3, 4.

ТКАЧЕНКО А. В.

ТЕХНИКУМ ДЕТСКОЙ ТРУДОВОЙ КОМУНЫ ИМЕНИ Ф.Э. ДЗЕРЖИНСКОГО

Представлена попытка целостного изложения истории реформирования образовательной отрасли в созданной А. С. Макаренко Детской трудовой коммуне имени Ф. Э. Дзержинского в 1933–1934 годах. На основе малоисследованных архивных документов воссозданы подробности обсуждения и реализации педагогическим коллективом проекта открытия техникума при коммуне, освещено участие А. С. Макаренко в этом процессе, сделана попытка анализа его позиции.

Ключевые слова: А. С. Макаренко, Детская трудовая коммуна имени Ф. Э. Дзержинского, техникум, система профессионального обучения и воспитания подростков, профессиональное развитие личности.

TKACHENKO A. V.

VOCATIONAL SCHOOLS OF CHILDREN'S F.E. DZERZHINSKYI LABOUR COMMUNE

The author of the article makes an attempt to describe integrally the process of reforming the educational sector in established by Makarenko Children's Labour Commune named after F. E. Dzerzhinsky in 1933–1934. With the help of little-known archive documents the author reconstructs the details of discussing and implementation of the project on the establishing the vocational school in commune by the teaching staff, and attempt to analyse the role and place of A. S. Makarenko in this process is done.

Keywords: A. S. Makarenko, Children's F. E. Dzerzhinsky Labour Commune, vocational school, system of professional upbringing and education of teenagers, professional personal development.